

Paraszti közelmúlt, falusi jövő

Régi helyett új gondok

A legnagyobb bizonytalanság a mai magyar közvéleményben a falu, a mezőgazdaság, a parasztság megítélésében tapasztalható. A kérdés rendkívül összetett, történelmi mélységében is nagyon bonyolult, jelentősége pedig a nemzet jövője szemszögéből felmérhetetlen. Az 1989-es társadalmi és politikai krízis után létrejött új pártok ugyan összehevenyésztek valaminő képet a diktatúra agrárpolitikájáról, sőt a mai magyar parlament mélyen meg van arról győződve, hogy ezen programokból összealkudott törvényekkel „felülről”, politikai eszközökkel” gyógyítani lehet a falut, a mezőgazdaságot, a parasztságot. A magyar falu azonban ebben nem hisz, és legalább olyan tartózkodással és bizalmatlansággal viselkedik, mint 1956-ban.

1989 ősze óta három év telt el, de a kérdés változatlanul megfogalmazható: a diktatúra által felszámolt parasztság helyébe lép-e egy olyan új parasztság, amely képes lesz előmozdítani a falvakban a polgárosodást? A csőd szélére jutott tsz-ek és állami gazdaságok helyére milyen új mezőgazdasági üzem kerül? Az európai mezőgazdasági versenyben képes lesz-e állva maradni a magyar mezőgazdaság? Az eltelt három évből a legtöbb reményre okot a falvakban megpezsdült önkormányzati élet adott. Ahogy az egész magyar társadalom életében a legstabilabb pont az önkormányzat, a falvak stabilitásának visszanyerésében egyenesen korszakos jelentőségű. A megkapott autonómia azt jelenti, hogy a falvak önmozgását saját társadalmi kontrolljának veti alá. Ez az önkontroll hatástalanítani tudja a voluntarizmust, a diktatórikus törekvéseket. Ezt az új, reményteli helyzetet azonban beárnyékolja, hogy a bázist jelentő mezőgazdaságban semmi előremutatót nem lehet tapasztalni, hogy a paraszti életforma iránt az ifjúság tömegei nem érdeklődnek.

A diktatúra bukása, a szovjet rendszer lebontása a társadalmi tudományok művelőinek figyelmét két ténycsoportra irányítja: 1. elemezni az 1945 utáni történelmet

---

Ez az írás két forrásból táplálkozik. Egyik őse az a kézirat, amelyet dr. Kávássy Sándornak adtam a kárpótlási és szövetkezeti törvények vitájához. Természetesen a kéziratból csak a történelmi részek kerültek felhasználásra. A másik őse az az előadás, amelyet 1991 márciusában „A diktatúra agrárpolitikája” címmel Kaposvárott az Alkotó Értelmiség Klubjában tartottam.

úgy, hogy a történeti kontinuitás miben és mikor szakadt meg, 2. hol és miben volt szükségszerű a történeti diszkontinuitás? A tudományos megközelítés kizárja a napi politikai aktualitást, a csoportérdekeket hordozó párt-, szakszervezeti, kamarai és a privát tőke érdekeit megjelenítő aspektusokat. Bízom abban, hogy a csoportérdekek felett álló ösztársadalmi érdekeket a tudományos álláspont tudja képviselni. Bízom abban is, hogy csakis a tudomány lesz képes megszabadítani azoktól a szélsőségektől, amelyek nem illenek be az európai viszonyokba. Országunk földrajzi elhelyezkedése, valamint az a különleges misszió, amelyet betöltünk az európai kultúra ápolásában és Kelet-Európa irányába történt közvetítésében, számunkra nem enged meg semmiféle szélsőséget, indokolatlan elfogultságot.

A felvetett kérdések fontosságát az külön aláhúzza, hogy 1945-ig a magyarságon belül a legnagyobb létszámú társadalmi csoport a parasztság volt. Magyarország nemzeti jövedelmének termelésében mindez kitörölhetetlen nyomokat hagyott. Országunk karakterét elsősorban az agrárélet és a paraszti életforma alakította. Az utolsó 45 évben a magyar parasztság története viharos volt; nemegyszer a paraszti létezését tették kérdésessé. A két világháború között a parasztság gondjaival egy valóságos népi mozgalom foglalkozott. Ezen mozgalom résztvevőit 1948 után üldözték, torkukra forrasztották az aggodó szót. Így aztán a nem paraszti, de a nemzetközi közvélemény előtt is rejtve maradt a falvakban sorozatosan bekövetkezett tragédiák sora. A diktatúra hazudozó irodalma, sajtója és nem kevésbé politikai rendőrsége elérhette, hogy a naponta élethalálharcot vívó magyar parasztság néma maradt. Feladatunk most éppen az – a hazugságokkal szemben –, hogy elmondjuk: mi is történt 1945 után a magyar falvakkal, a magyar parasztsággal. A hiteles történeti kép azonban megkívánja tőlünk azt, hogy 1848-ig nyúljunk vissza annak megvilágítására, hogy mivel és miként tudták a magyar parasztságot úgy kiforgatni a sajtójából, hogy a nem paraszti tömegek nem is vették észre: a falu földönfutóvá vált.

Paraszti sorsfordulók 1848 és 1945 között

1848, az első magyar polgári jellegű átalakulás óta a hazai társadalmi modernizáció legerősebb fékezője az volt, hogy a magyar termőföld jelentős hányadát nagybirtokosok birtokolták és nagybirtokrendszerben művelték; *a falu társadalmá sohasem volt tartósan szabad gazdája az egész magyar termőföldnek.* Mindez lelassította a falu modernizációját, a lakosság nagyobbik része szociális bajokkal kínlódott, nőtt az európai színvonalhoz viszonyított kulturális elmaradottságunk. A századforduló után először a falvak, majd a városok demográfiai trendje törött meg. De nyugtalanító az is, hogy 1945 után a cigányság oly mértékben foglalta el az egykésé vált, a városoktól távol eső falvakat, hogy mindez a korábban a magyar parasztság által megszerzett európai agrárpozícióinkat katasztrofálisan veszélyezteti.

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás, majd az 1853-as úrbéri pátens után csak a volt telkes jobbágyok kaptak földet. A magyar földesurak az 1848-tól 1867-ig tartó forradalmi periódust eléggé sértetlenül vészték át. A lázongó, volt zsellérek és utódaik 1920-ig földet nem kaptak az ősi jussnak tekintett nagybirtokokból. A magyar történészek nagy többsége megfélekedezik arról, hogy 1867 nemcsak kiegyezés a magyar nagybirtokosok és az osztrák uralkodóház között, de ekkor történik meg a több mint 3 milliós zsellérség törvényes kismizmizése is a paraszt legfőbb termelőeszközének tartott termőföldből. A kiegyezés leglényegesebb ténye, hogy úgy teremtettek Magyar-

országon polgári jogegyenlőséget, hogy a paraszti társadalom egyik nagy tömegét, a zsellérséget megfosztották az egyik igen lényeges polgári jogától, a föld birtoklásától. Ennek történeti evidenciája azért nem volt sokáig nyilvánvaló, mert a krími háború után kialakult gabonakonjunktúra elleplezte azt a mély társadalmi szakadékot, amibe a volt zsellérség és azoknak utódai kerültek. A gabonakonjunktúra a XIX. század 70-es évtizedének a közepétől hanyatlott, és átváltott dekonjunktúrává. Első jele abban jutott kifejezésre, hogy a mezőgazdasági árak esni kezdtek, a mezőgazdasági munkások bére pedig csökkent. Az ebben az időszakban bekövetkezett lassú modernizáció a mezőgazdasági termelésben nagyfokú latens munkanélküliséget okozott. Ezek a bajok különösen élesen jelentkeztek a Nagy-Alföldön, amely vidék a gabonatermesztés fő helye volt az országban. A 90-es évek elejére – különösen a Tiszántúlon és Erdély nyugati peremvidékén – falusi krízis robbant ki, amely 15 évig sorozatos agrárszocialista mozgalmakban öltött testet; hol a Nagy-Alföld egyik, hol másik szögletében izzottak fel az elkeseredett parasztmozgalmak. *Már elsőnek ezek a mozgalmak megfogalmazták azoknak a bajoknak egy részét, amelyek a nagybirtokrendszerből adódtak, mégsem tudták az egész parasztság érdekeit képviselni, mivel a mozgalom fő tömegei agrárproletárok voltak.* Csak az 1905–1906-os politikai válság után került sorra a birtokos paraszti érdekeket is szolgáló politikai mozgalom megszervezése. Ezek közül a két leginkább figyelemre méltó az Áchim L. András és a Nagyatádi Szabó István által vezetett mozgalom volt. A radikális Áchim vezette Parasztpárt mindössze 5 évig működött; vezérének meggyilkolása után lehatárolt. A Nagyatádi Szabó által vezetett kiscgazdamozgalom 1909 után lassabban bontakozott ki, s mégis ez mutatkozott tartósabbnak. A Kiscgazda Párt több regionális keretek között működő parasztszervezet egyesítésével nőtt naggyá. Programja mérsékeltebb volt, mint az agrárszocialistáké vagy éppen Áchimé. *De azért az első Kiscgazda Párt is a nagybirtokrendszer erős korlátozását tervezte.* Az 1918-as második magyar polgári forradalom idejére a magyar parasztságnak már széles tömegei támogatták az első kiscgazdamozgalmat, amely hamarosan országos párttá nőtte ki magát. Az 1918-as forradalom földreformtörvényének kidolgozásában az akkor már miniszter Nagyatádi Szabó István jelentős szerepet vállalt. Az első földosztás még a polgári forradalom időszakában lezajlott Kápolnán az akkori köztársasági elnök, gr. Károlyi Mihály birtokán.

A magyar szociáldemokraták szélsőségei 1919 március elején rohamot indítottak a forradalom földreformtörvénye ellen. A szélsőséges szocialisták az Oroszországból hazatért kommunistákkal egyesültek, és befagyasztották a megindult földreformot. Mindezt úgy hajtották végre, hogy a nagybirtokokat termelőszövetkezetté nyilvánították, ahol sokszor a volt földbirtokos gazdálkodott tovább. Ennek az lett az eredménye, hogy a négy hónapig tartó proletárdiktatúra összeomlása után a nagybirtokosok újra sértetlenül visszakapták földjeiket.

A proletárdiktatúra bukása után ugyan a nagybirtokosok megkísérelték azzal megbosszulni Nagyatádi Szabót az első földosztásért, hogy rásütötték a kommunista bélyeget, de ez a kísérlet kudarcot szenvedett. Nagyatádi nyilvánosságra hozta a proletárdiktatúrával együttműködő nagybirtokosok névsorát, és bizonyította: sohasem lépte át az 1918-as forradalomban a polgári kereteket. Ezután taktikát változtattak. A katonai diktatúra pressziójával és finom lépreccsalással elérték, hogy Nagyatádi Szabó egyesítette mozgalmát a nagybirtokosok ál-kiscgazdamozgalmával, a Rubinek–Sokorópátkai Szabó által vezetett Földműves Párttal. Így aztán az első kiscgazdamozgalom 1919 őszére elvesztette politikai függetlenségét. 1920 augusztusában a parasztniszter Nagyatádival

olyan földreformot nyújtattak be, aminek már nem ő volt a kidolgozója, hanem a nagybirtokos érdekeket védő Rubinek Gyula, de az ő nevét ütötték rá a törvényre. A cél világos volt: olyan neveléses földreformmal úszták meg a nagybirtokosok az első világháború paraszti poklát, ami újra biztosította a nagybirtokrendszer sértetlenségét. Ennek ellenére Nagyatádi személye nem hagyta nyugodni a politikai cselszövöket. A kreált Esküdt-üggyel még halála előtt politikai hullává tették.

Miközben felvázoltam, hogy az első világháború előtti paraszti politikai dagályt milyen objektív és szubjektív okok apasztották le, nem feledkezhetek meg arról, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben zajló mezőgazdasági dekonjunktúrának nemcsak negatív történeti hatása volt, de olyan új folyamatokat is elindított, aminek hatására a birtokos paraszti gazdaságok többsége stabilizálódott, és egyben szerkezetileg át is alakult. Elsősorban a Dunántúlon volt szembeszökő a változás. A XIX. század közepéig magát töretlenül tartó rideg állattartás belterjesebbé kezdett átalakulni. A magyar mezőgazdaság egész árúkézlete a XX. század első éveitől színesedett, jobban tudott illeszkedni az európai igényekhez. De volt a hosszan elnyúló mezőgazdasági válságnak egy olyan hatása is, hogy a Dunántúl állattartó körzeteiben és a Duna-Tisza közének gyümölcsstermelő zónájában a parasztság felbomlása lelassult. Sőt, az állattartás modernizációjában lemaradt nagybirtok kénytelen volt a parasztbirtokok tapasztalataira, termelési gyakorlatára építeni. Csak néhány példát: sok nagybirtokon bonyhádi tehennel hoztak létre tejelő tehenészeteket, gazdasági lónak a paraszti eredetű muraközi lovat kezdték használni, a mangalica tartása az uradalmakban is terjedt. Ezek a fajták a paraszti termelésben alakultak ki. Arról pedig már fölösleges szólni, hogy a parasztgazdaságokban tartották az állatállomány háromnegyed részét. A mezőgazdaság szerkezetének átalakulása azt eredményezte, hogy a magyar mezőgazdasági termelés már az első világháború előtt integráns része volt az európai gazdasági életnek, ami nem keveset jelentett a kiélezett versenyben. A szerkezeti átalakulások a két világháború között tovább folytatódtak. Tehát elmondható, hogy a nagybirtokosok földmonopóliuma mellett az a paraszti kisbirtokrendszer, ami 1848 után ki tudott alakulni, jó irányba vitte a mezőgazdaságot. *A lendületesebb polgári fejlődés elmaradásának okát a nagybirtokrendszerben kell megjelölnöm.* De mindez szoros összefüggésbe hozható az 1918-as polgári forradalom bukásával és az első Kisgazda Pártnak a 20-as évek közepén beállt válságával.

Hiába alakult újjá a Kisgazda Párt 1930-ban, sőt radikalizálódott a programja, hiába jött létre a népi írók köre tömörült mozgalom, hiába alakult meg a második Parasztpárt 1939-ben, politikai eszközökkel nem sikerült megtörni a magyar nagybirtokos osztály gazdasági hatalmát. Bár a kisbirtok modernizált, de ez a modernizáció erősen korlátozott volt: nem a korszak csúcstechnikáját és élenjáró szakismeretét alkalmazta, hanem csak annyit, amennyit a nagybirtokrendszer és a falusi tőkeszegénység megengedett, amennyit az elemi iskolát végzett parasztság többségének horizontja lehetővé tett. A magyar parasztság a XX. század közepéig alig részesült a civilizáció technikai áldásaiban, kulturális és egészségügyi helyzete siralmas volt. A falvak jelentős részében nem volt villany, az ivóvizek sokszor szennyezettek voltak, a falusi lakosság táplálkozása és ruházódása szerény keretek között maradt, a lakások többsége a falvakban kényelem nélküli, primitív volt. Mindez azért állt elő, mert a nagybirtokrendszer korlátozta a polgári fejlődést, fékezte a falvakban a technológiai, a kulturális, a szociális és a gazdasági haladást.

A magyar parasztság 1945 és 1989 között

A második világháború pokla ugyanúgy halaszthatatlanná tette hazánkban a földreformot, mint az első. Amikor 1945-ben bekövetkezett a földosztás, a magyar falvakban oly lendületes fejlődés indult el, amihez foghatót korábban nem lehetett tapasztalni. A háborúból eredő bajokat 1945 után még súlyosbította, hogy a Horthy-rendszer utolsó kormányai az ország erőforrásait kiszolgáltatották a náci Németországnak, aminek az lett a következménye, hogy a világtörténelem legnagyobb inflációja nálunk zajlott le 1945-ben és 1946-ban. A földreform gazdaságélénkítő szerepét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a parasztság igen rövid idő alatt olyan élelmiszer-tartalékokat teremtett, ami lehetővé tette az infláció gyors és sikeres megfékezését. Még élt ugyan a háborús beszolgáltatási rendszer, és a háború is nagy károkat tett az állatállományban, mégis 1947-re a magyar parasztság rendelkezett azokkal az alapokkal, amivel az állattenyésztés lendületes fejlesztéséhez lehetett volna kezdeni. Megindult a falvak villamosítása, a mezőgazdaságban elindult a motorizáció. 1946-tól kezdve egy új szövetkezeti kereskedelmi és értékesítő hálózat épült fel, amely sokkal sikeresebb volt, mint a korábban a nagybirtokosok által létrehozott Hangya. A kisbirtokossá vált mezőgazdaságban sikeresen indult el az ipari és kereskedelmi növények termesztése. Azt lehet mondani, hogy a nagybirtokrendszer megszüntetése sem zökkenőt, sem megélhetési zavarokat nem okozott a magyar falvakban. Három év alatt bebizonyosodott, hogy Magyarország képes létezni földbirtokosok nélkül, sőt igazán csak nélkülük élhet a magyar falu jobban. Ez a helyzet azonban nem maradt tartós.

Az 1945-ös földreform nyomán elindult organikus fejlődést ugyanazon erők állították meg, mint akik 1919-ben is megghiúsították a földreformot. 1947 ősztől lépésről lépésre (szalámi-politikával) a kommunisták és a szélsőséges szocialisták a harmadik magyar köztársaság fiatal demokráciája ellen sorozatos támadásokat intéztek: népi demokrácia címen a polgári politikai és társadalmi rendet kezdték felszámolni. Az 1947-es parlamenti választásokon kifejezésre juttatott népakaratot semmibe vették, a nekik akadályt gördítő pártokat kiűzték a magyar parlamentből. 1948 márciusában államosították a 100 főnél több alkalmazottat foglalkoztató üzemeket, 1947 május végén Nagy Ferencet, az ország törvényes miniszterelnökét emigrációba kényszerítették. Erőszakosan beolvastották a Szociáldemokrata Pártot az új kommunista pártba, amit Magyar Dolgozók Pártjának (MDP-nek) kereszteltek el. Mindezekre az erőszakos változtatásokra az adott lehetőséget, hogy az 1947-es békekötés újra Trianonnal büntette hazánkat, sőt az a Szovjetunió, amely a két világháború között az 1920-as Párizs környéki békéket sohasem ismerte el jogosnak, ugyanarra az álláspontra helyezkedett, mint az önmagukkal azonosuló, békét diktáló Franciaország, Anglia és az USA. A hidegháborút szító sztálini diplomácia Magyarországot úgy tekintette, mint a szovjet birodalom egyik előretolt nyugati „bástyáját”; megszálló csapatait az országból nem vonta ki. Magyarország szuverenitása nem állt helyre, országunk a birodalom egy tartománya lett, ahol a kommunista „gauleiter”, Rákosi Mátyás volt, aki havonta utazott Moszkvába, hogy a „vörös bölcstől”, Sztálintól átvegye a legfrissebb utasításokat. Az 1948-as év második felét Rákosi Mátyás arra használta, hogy a magyar parasztság politikai és gazdasági ellenállását megtörje: a keresztény és a kiscgazda szellemiségű parasztságot megfélemlítse. Ezt az akcióját 1948. augusztus 20-án Kecskeméten hirdette meg. A II. és III. Internacionálé ideológiai lomtárából elővette a „kautskysta mumust”, amit természetesen „echt leninista patentnek” tüntetett fel, ti. azt, hogy a mezőgazdaság

tőkés fejlődése során a nagygazdaságok lenyelik a kisgazdaságokat. A paraszti polgárosodással kezdte riogatni az „újjgazdákat”. Két szempontból is nevetséges és gyerekes volt ez az érvelés: 1. 1848-tól a parasztság politikai harcai mindig a paraszti polgárosodást célozták meg, 2. a polgárosodás szabad útja éppen csak elkezdődött 1948-ban. A recept igen régi volt és poros: Magyarországon 1919 márciusában egy, az agrárkérdésben teljesen járatlan szélsőséges szocialista, Hamburger Jenő már megpróbálta a somogyi falvakat a somogyi pusztákkal összeugrasztani. A hasonlóság kísérteties, mert 1919-ben is a valódi földreformot kellett hatástalanítaniok, és 1948-ban is a már létező földreform eredményeit akarták megsemmisíteni. A nem is nagyon tőkeerős módos gazdákat (kulákokat) Rákosi az „újjgazdák” ádáz ellenségének állította be. Azt mondanom sem kell, hogy a nagy organizátor Rákosi gyorsan megkreálta az erre a célra igénybe vehető „osztályharcos” szervezetet, a DÉFOSZ-t. De meg kell állapítani, hogy a volt uradalmi cselédemberek óriási többségét nem lehetett beugrasztani ebbe az ázsiai cselészövésbe. Sok faluban persze akadt néhány olyan mélyen elnyomott volt cselédember, aki gyanakodott a vagyonosokra, és be lehetett ugrasztani a hatalomra éhes politikuskok gyerekdék játékaiba. (A korabeli DÉFOSZ-hetilap, a Szabad Föld elég híven megőrizte ezt a nagyon is tragikus komédiát.) Rákosinak az 1948 augusztusi kecskeméti akciója különösen, de más politikai akciói is jól mutatják, hogy híjával volt minden államférfiúi erénynek: ahelyett, hogy a földművelési kormányzatot a termelési tapasztalatokkal nem nagyon rendelkező „újjgazdák” révbe juttatására ösztönözte volna, kulákliságokat gyártatott, és a jobb módú gazdák termelésének korlátozásával foglalkoztatta a kormányt, a DÉFOSZ-t és a pártszervezeteket. Rákosit és a vele együttműködőket nem a falu százados hátramaradottságának felszámolása érdekelte, hanem az, hogy Magyarországból hogyan lehet kis Szovjetuniót csinálni.

Ne gondoljuk, hogy Rákosinak ez volt az első akciója a parasztság ellen. Már 1947 végén kieszeltette az akkori politikai rendőrség (AVO) kommunistának tartott munkatársaival – akik között előfordultak volt csendőrök, horthysta detektívek és más ún. jobboldali elemek – az első koncepciók pert a Magyar Közösség ellen, amely azonban a Magyar Parasztszövetség és a Kisgazda Párt ellen irányult. 1948 végén elindította a Moszkvából dróton rángatott Rákosi a hajszát Mindszenty József és a katolikus egyház ellen. A teljes kommunista diktatúra kiéptetéséhez már csak a pártok felszámolása hiányzott. Ez bizonyos mértékig még a kommunista pártban, az MDP-ben is meglepetéseket idézett elő. Pl. Révai József határozottan érvelt a pártok mellett, igaz azonban, hogy a működésüket ő is egy népfrontban képzelte el. Az utolsó pillanatban Rákosi nyomására a pártokat feloszlatták, és a népfrontot megtették az összes pártonkívüli pártjává, valójában az MDP kezés bányájává. Rákosi viselkedésének nincs más magyarázata: a moszkvai „eligazításokon” megkapta az „ukázt” a pártok megszüntetésére. Ezzel a népi demokratikusnak nevezett rendszer valójában visszatért az 1919-es egypártrendszerhez; a diktatúra teljessé vált. Abból a célból, hogy törvényes mázt adhassanak az antidemokratikus politikai lépések következményeinek, azaz a polgári rend felszámolásának, 1949-ben mindezt egy összehevenyészett szovjet típusú alkotmányba rögzítették.

Hiába kötöttük meg 1947-ben a békét, bizonyos mértékig az újszülött szovjet rendszer fenntartotta a háborús eredetű beszolgáltatási rendszert. Hiába szenvedtek a fasiszta tengelyhatalmak megsemmisítő vereséget, a népfrontot mint jellegzetes antifasiszta szervezetet hazánkban továbbra is ápolták. Mindennek nemcsak a szovjet befolyás megőrzése volt a célja, de lélektani szándéka is volt: a magyar népre a bűnös

fasiszta nép bélyegét igyekeztek rásütni. A beszolgáltatás mértéke jóval meghaladta a háborús beszolgáltatást: az valóságos feudális terményadóvá vált. Mindennek az volt a célja, hogy hazánk terményfeleslegét a Szovjetunióba és az ún. népi demokratikus országokba szállíthassák, másrészt az, hogy a kulákot elüldözhesék a birtokáról. Az elüldözött vagy kitelepített kulákok földjét a diktatúra állami tartalékföldnek nyilvánította. Hasonlóképpen a gazdálkodni nem képes újjazdák, de a beszolgáltatást elviselni nem tudó régi gazdák földje is állami tartalékföld lett. Az első ötéves terv bevezetésekor a kulákok, a svábok üldözését, valamint a beszolgáltatást oly mértékben kiszélesítették, hogy 1952-re krízis bontakozott ki a mezőgazdaságban. A bevetetlen területek óriásira nőttek, az állatállomány stagnált, vagy a legtöbb vidéken visszaesett. Minderről az államigazgatásnak pontos adatai voltak. Ekkor a rendszer újabb kalandba kezdett: hozzáfogott a fél megyékre kiterjedő állami gazdaságok megszerzéséhez. Megindult a termelőszövetkezetek erőltetett szervezése is, de ezek nem váltak tényezővé a gazdasági életben, mert az újjazdákból álló szövetkezetek csak az állami támogatást várták és azt élték fel.

Az 1952-es aszályos mezőgazdasági év, Sztálin 1953. március elején bekövetkezett halála, a koreai háború, valamint a rendszer teljes nemzetközi elszigetelődése összeomlással fenyegetett. Ekkor az új szovjet vezetők elhatározták, hogy korrekciót hajtanak végre a magyar vezető testületekben. Miniszterelnöknek az 1945-ös földreformban tevékenyen részt vevő kommunista Nagy Imrét szemelték ki. A szövetkezetek azért választották ki tudatosan az agrárkérdéssel foglalkozó Nagy Imrét, mert felismerték, hogy a Rákosi által vezetett diktatúra a legnagyobb baklövéseket az agrárpolitika területén követte el. Nagy Imre 1953-as miniszterelnöksége és kormányprogramja a mezőgazdaság, a falu és a parasztság ügyének rendbetételére összpontosított. A szűk belső piacot akarta bővíteni, hiszen a külpiacok a hidegháború miatt zárva maradtak hazánk számára, az ún. szocialista országokba irányuló külkereskedelem pedig nem volt olyan valóságos piac, ami kedvezett volna a NEP-politikát felújító Nagy Imre törekvéseknek.

Nagy Imre programja eleve kudarcra volt ítélve, mivel az egypártrendszer megmaradt, a parasztság ellen elkövetett bűnöket nem tették jóvá, Rákosi pedig, ha csorbultan, de őrizte a diktatúra legfontosabb posztját, a párt első titkári székét. Nagy Imre politikája ökonomista volt, egész reformelgondolása csak a gazdaság zónáiban mozgott. Azt hitte, hogy a demokrácia hangoztatásával és a népfrontpolitika bizonyos megújításával célt ér. A személyes hatalmat félig elveszített Rákosi lesben állva figyelte, hogy a nagy csinnadrattával beharangozott program mikor erőtlenedik el annyira, hogy elbújthasson és megbizonyíthassa a szovjet vezetőknek: nélküle nem létezik „szocialista Magyarország”.

1955 elejére Nagy Imre programja összeomlott. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy nem múlt el hatástalanul a magyar mezőgazdaságban. Az állatállomány hanyatlása megállt, javult a belső piac áruellátása, és mindaz megjelent az iparban és a mezőgazdaságban, ami később lehetővé tette a Kádár-rezsim hosszú utóéletét. A Nagy Imre névvel jelzett programnak volt olyan közvetett hatása is, hogy az 1956-os szovjetellenes társadalmi és hatalmi krízis idején a falu viszonylagos nyugalomban volt. Ennek viszont olyan kedvező hatása volt a magyar történelemre, hogy 1956 után nem keletkezett élelmezési válság és pénzügyi krízis, az inflációs hisztéria csak az iparcikkek felvásárlására irányult, ami még jótékonyan is hatott a belső piacra.

Az 1956-os magyar krízis szovjet megoldása megerősítette az ország függő, gyarmati helyzetét. Az országban jelen levő szovjet katonai erő megnövelésével a szovjet vezetés kompenzálni akarta a diktatúra meggyengült belföldi pozícióit. Ekkor egy érdekes helyzet állt elő: a nagyon ingatag MSZMP liberalizálási kísérletekhez fogott, hogy uralmát tartani tudja, és gátat tudjon emelni az intervenciós csapatokkal szembeni újlagos magyar lázadásnak. A szovjet típusú belpolitikai rendszer legkírívóbb kinövéseit nyesegetni kezdték. A Nagy Imre kormánya által eltörölt beszolgáltatási rendszert ők is eltörölték. Végleg lemondtak a kulákság likvidálásáról. Elismerték a koncepciók perек törvénytelenységét, különösen akkor, ha az volt kommunistákra vonatkozott. Nagy Imre 1953-as programját nemcsak politikai innovációs tehetőségük miatt másolták, de azért is, mert az 1957-es évet azzal töltötték el, hogy valamilyen kompromisszum árán a nemzet akaratát kifejező Nagy Imrét csöndes behódolásra nyerték meg. Keresték a paraszti származású értelmiséggel a békés együttműködést. Az erőszakos politikai botorságokat igyekeztek elkerülni. Mindez együttesen azt a célt szolgálta, hogy az 1956-ban antidiktatórikus programmal fellépett városi és munkástömegeket politikailag elszigeteljék. A falu irányába pedig azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy ők most jutalmazták az 1956-os falusi politikai nyugalmat.

Az erős szovjet katonai jelenlét, az 1956 után kialakult amorf politikai helyzet, az óriási nemzetközi nyomás a kormányra nem engedte meg a szovjet vezetésnek, hogy ez a felemás helyzet sokáig így maradjon. Az első jele annak, hogy a szovjet vezetés megelégedte ezt a helyzetet, az volt, hogy 1958-ban kivégeztette Nagy Imrét és kiíratta a diktatúra jegyében lefolytatott 1958-as választásokat. Az MSZMP legfelsőbb köreihez tartozó néhány exponensükkel az 1956-os ún. vétkeseknek sorozatos amnesztiát adtak, majd 1963-ra igyekeztek lezárni az 1956-os ügyeket; mindenképpen felejtetni akarták a szovjetellenes 1956-ot. Mindennek nincs árulkodóbb jele, mint Kádár János ekkori együgyű beszédeinek a sora.

A 60-as évtizedben az MSZMP által vezetett liberalizált szovjet rendszer hozzáfogott az egyik legnagyobb politikai szemfényvesztéshez: a szovjet szocializmus jobb rendszer, mint a kapitalizmus. A Kádár-rezsim kétfrontos politikája azt szuggerálta: aki nem lázad, az gyarapodhat. Míg a Rákosi-rezsim mindent túlpolitizált, Kádár és hívei – nagy meglepetésre – annak örültek, ha az ifjúság nem politizált. De hát ez érthető is volt; 1956 mindenekelőtt a városi fiatalok lázadása volt. Ezzel szemben a kisszámú renitenskedőt – legyenek akár MSZMP-tagok – féktelen terrorral üldözte. Bár a politikai rendőrség sokkal finomabban dolgozott, mint ÁVH-s korában, besúgóin és ügynökein keresztül arra törekedett, hogy az ellenzék a börtönök falain kívül is megbélyegzett legyen. A sajtót és általában az értelmiséget szigorú ellenőrzés alatt tartották; bennük a „nyugati fellazítás” hordozóit látták. Azt akarták elhitetni, hogy a kétfrontos politika megnyerte a lakosság többségét: aki nem lázad, az a népfrontos egységben a Kádár-rezsim virtuális támogatója. Kádár és a sorozatosan következő bábkormányok azt célozták meg, hogy az erős szovjet katonai jelenlét mellett egy Közép-Európában a maga lábán is megálló és elfogadható szovjet rendszert építsenek ki. Törekvéseikben támaszkodtak a belpolitikában azokra a Rákosi-rezsimtől örökölt „káderekre”, akik az államszervezetben, az intézményekben, a gyárakban, mezőgazdasági üzemekben a rendszer zászlóvivői voltak. Soraik között nemcsak szerény tudású és képességű munkások, falusi, munkát kerülő személyek voltak nagy számban, de időről időre feltűntek értelmiségiek is, akik az életlehetőségek minimumaért kiszolgálták az ázsiai szellemű diktatúrát. Már-már úgy látszott, hogy a 60-as évek új „mechanikusainak” az

ölébe hull az egész ország. (Még Lukács György is behódolt...!) Ők maguk abban a hitben ringatták magukat, hogy uralmuk örökös lesz. Csak a magyar falu fölötti uralmuk nem tudott még teljessé válni.

1959-ben a rezsim szakított az 1957-es (Nagy Imre-ízű) agrártéziseivel. Követendő cél a mezőgazdaság kollektivizálása lett. Először azt tervezték, hogy 4-5 év alatt terelik be a tsz-be a még megmaradt szabad parasztgazdaságokat. De a Rákosi-rezsimtől örökölt „szervezők” a tervezett akciót „túlteljesítették”: két év alatt (három télen) betelerelték a még szabad parasztságot a tsz-karámba. A 60-as évtized végére ezeknek a parasztnak a földjével, a Rákosi-rezsimtől örökölt „állami tartalékföldekkel”, a községi, a legeltetési társulati, a közbirtokossági és az egyházi földekkel és vagyonnal létrehozták a kolhoz típusú kollektív földtulajdont. Ezt a tulajdont „szentté” nyilvánították: földet a paraszt csak bevihetett, kilépni csak koldusszegényen lehetett, vagy egy tsz-koszorúval némán eltávozni a temetőbe, a hátramaradt örökösöknek semmi sem járt az ősök vagyonából. A 60-as évtizedben a tsz-ek túlnyomó többségében sem a korábbi egyéni paraszti jövedelmet, sem az iparban megkereshető jövedelmet nem tudták biztosítani. A falusi lakosság meg akart élni, ezért a fiatalabbja vagy ingázó lett a falu és a városi munkahely között, vagy egyenesen elvándorolt. A tömeget ahhoz a beteges magyar urbanizációhoz, amely a XX. század második felében lejátszódott, elsősorban a tsz-ek elől menekülő falusi lakosság adta. A fogyó falusi munkaerő kedvező folyamatot indított el a mezőgazdaságban: megindult a nehéz és gépesíthető munkafolyamatok motorizációja és mechanizációja. Keletről, majd Nyugatról gépeket importált az állam. A nem organikus bekövetkezett gépesítés ugyan csökkentette a nehéz munka terhet a mezőgazdaságban, de ugyanakkor fölvetette azok hatékony működtetésének nehéz üzemi kérdését. Különösen a Dunántúl kis határu falvaiban már nem lehetett hatékonyan kihasználni a nagy kapacitású gépeket. Ekkor kezdtek hozzá a több falu határárt átszelő tsz-ek átszervezéséhez. Ezek voltak azok a lépések, amelyek teljesen elidegenítették a parasztot a mezőgazdaságtól. A paraszt a gazdálkodást már nem tudta átlátni, az új módszerek nem organikus épültek be az üzemvitelbe, hanem zivatarként szakadtak rá a magyar parasztságra. A paraszt korábbi tapasztalata, helyismerete a nullára értékelődött le. A korábbi birtokos parasztot ez a helyzet lezüllesztette a mezőgazdasági munkás nőjára, csak a közvetlen utasítás végrehajtói szerepe maradt meg a korábbi munka örömeiből. Az egyesült termelőszövetkezetek új vezetői tömegesen a 70-es évtized közepén léptek a régi paraszti származású tsz-elnökök helyére. Ők már rendszerint nem voltak helyiek, hasonlóképpen az agronómusok sem. A régi helyi termelési tradíciók ezek már nem tudták folytatni. A vetésforgó kiszürkült, az állatállomány – gazdaságtalan tartás címén – eltűnt a gazdaságokból. Az istállótrágyát felváltották a kémiai szerek; a földek kémhatása lassan savas lett, termékenyséjük is lassan romlani kezdett. Számos gazdaságban az utolsó évtizedben a természetátlagok esni kezdtek, a műtrágya árának növekedésével pedig egyenesen hanyatlani.

Ha leltárt akarunk készíteni a termelőszövetkezetek három évtizedéről, akkor azt látjuk, hogy a magyar mezőgazdaság büszkesége, az állatállomány majdnem kipusztult ebből a gazdaságból. A második világháború előtti állománynak ma csak az egyharmada van meg. Ez is nagyrészt az ún. háztáji és az állami gazdaságokban. A loállomány majdnem kipusztult. Az egyéni gazdák tsz-be vitt, majd fokozatosan kihizlalt szarvasmarha-állománya Európa marhahúspiacán nyomtalanul eltűnt. Ahogy öregedett a régi paraszti tagság, úgy ürültek ki a tsz-istállók. Megjelent ugyan a külterjes juhászat, főleg a még használható legelők és rétek hasznosítására, de a 80-as évekre ez az ágazat is

hanyatlani kezdett. A 80-as évtizedben ugyan a sertésállomány még magasabb volt, mint korábban, de napjainkban ennek a fejlődése is megfordult. A 80-as évtized közepére a tsz-ek krízise teljessé vált. Az ország búza- és kukoricatermesztése egészségtelenül felduzzadt. Ezzel a magyar mezőgazdaság értékesítési pozíciói a nemzetközi piacokon – a második világháború előtti állapotokhoz képest – mérhetetlenül megromlottak. Elszegényedett mezőgazdaságunknak napjainkban azokkal az országokkal kell megmérkőzni a piacokon, akik óriási termőterületekkel és sokkal ritkább népességgel vannak megáldva, mint mi. A magyar mezőgazdaságnak a növénytermesztés és az állattenyésztés közötti egészséges arányai ezelőtt 100 évvel kezdtek kialakulni, és hosszú időn keresztül biztosították az európai piacokon a talponmaradást. A diktatúra mezőgazdasági politikája ezeknek az arányoknak a felbomlására nem figyelt, a parasztságtól elszakadt termelészövetkezeti vezetők többsége pedig évről évre a talponmaradással foglalkozott. Mindennek ma az a következménye, hogy a *falvak határa ma már nem képes eltartani az ott lakó népességet*. Igaz, hogy az 1945 előtti nagybirtok is jóval kisebb népességet volt képes eltartani, mint a kiszegzások, mégis a tsz-ekben újraéledő nagybirtokrendszer még kevesebb népességet tartott el, mint az egykori uradalmak. A tsz-ek megszervezése után felcseperedő paraszti nemzedék már nem is gondol arra, hogy a megélhetését, a jövőjét a mezőgazdaságban keresse. A paraszti szülők gyermekeiket – felhasználva az ingyenes tanulás lehetőségeit – közép- és ipari iskolákba küldték, miután sem a mezőgazdaságnak, sem a falusi életnek nincsenek biztató kilátásai. A falvak rendkívül elöregedtek.

A falvak bajai azonban nemcsak a mezőgazdaság bajai miatt nőttek meg, de az átgondolatlan államigazgatási intézkedések miatt is. A Német Szövetségi Köztársaságban a 60-as évek végén, a 70-es évek elején egy közigazgatási reformot hajtottak végre. Ennek a lényege az volt, hogy 5 ezer lélek alatti helységnek nem adtak autonómiát. Célja az volt, hogy a települések működtetése gazdaságosabb legyen. Ez néhány tudálékos, ún. államigazgatási szakember fejében szöveget ütött, és lelkesen ajánlották a kormánynak a tsz-ek „összevonásával” párhuzamosan végrehajtani a tanácsok összevonását is. Csak egyről feledeztek meg: a magyar vidéki településekről, amelyek nem vethetők össze a nyugati német településekkel. Mindennek olyan következményei lettek, amelynek hatását csak napjainkban tudjuk felmérni. Ugyan az 1990. évi LXV. törvény elindította a falvak szétválasztását, de az okozott károk kijavítása csak évtizedes munka eredménye lehet. Ennek az ún. közigazgatási reformnak azonban még annyi haszna sem lett, mint az egész tsz-mozgalomnak. A városoktól távoli falvakban megállt a fejlődés.

A falvakból elüldözött keresőképességű lakosság a városokban csak az ipari ranglétra alsó fokaira jutott el. Nagyobb városi karriert csak az egykori falusi iparosok csináltak, akik természetesen ugyanúgy a vándorbotot voltak kénytelenek venni, mint a fiatalabb parasztnemzedék, amikor a tsz-eket megszervezték. A faluról beköltözött népességnek nem voltak ipari tradíciói, nehezen szoktak az ipari munka üteméhez. Így aztán ez a paraszti eredetű új ipari népesség a városokban a legrosszabbul fizetett csoport lett. Egyéni életének sok megoldatlan kérdése miatt ez a csoport, ez a réteg valamilyen módon azonos életnívót akart elérni, mint az őshonos városiak. A városokban előretekinteni nemigen tudtak, hát visszatekintettek a volt lakhelyükre. A mezőgazdasági termeléstől sohasem tudtak teljesen elszakadni. A városi alacsony bért úgy pótolták, hogy második műszakot vállaltak a mezőgazdaságban. A falun maradt szülők, rokonok ún. háztáji gazdaságába „segítettek be”. A mezőgazdaság olyan ágazataiban termeltek, ahol a nagybirtokrendszerű tsz-ek mozdulni sem voltak képesek, ahol a tőke körforgása

viszonylag gyorsabb volt, ahol nem is kellett nagy tőkét beruházni. Így lett általános a fóliás kertészet, a szőlő- és gyümölcskertészet, a nagyban, vásárolt takarmánnyal űzött sertéshizlalás, korábban a baromfitartás és itt-ott a gyógynövénytermesztés stb.

A 70-es és 80-as évtized magyar mezőgazdaságára az volt a jellemző, hogy egy viszonylag sűrűn lakott országban egy praeri-mezőgazdaságot alakítottak ki, amely még az ökológiai viszonyhoz sem alkalmazkodott. Míg a második világháború előtt az állattenyésztésben megtermelt áruk úgy jelentek meg, mint halmozott értékek, a 80-as évek mezőgazdasága nagyrészt nyersterményekben próbálta realizálni az új értékeket. A csak növénytermesztésre alapozott üzem számos hátránnyal rendelkezik. Jobban ki van téve az időjárás szélsőségeinek, a gazdasági recesszióknak. A magyar állattenyésztés tönkremenetele kikapcsolta a mezőgazdaság vérkeringéséből a réteket, a legelőket, visszaszorult a szántóföldi takarmánytermesztés, ami nagyon is csökkentette a mezőgazdaságból megszerzhető jövedelmek tömegét. A praeri-gazdaságokra jellemző viszonyok alakultak ki hazánk mezőgazdaságában: csak a legjobb földeket vették művelésbe. A mezőgazdaságra úgy tekintettek, mint élelmiszer-gazdaságra, holott jelentős nyersanyag- és energia-termelő ágazat is. Az erdők állapota az évtizedek során fokozatosan romlott meg. Az előregedő faluban már nemigen volt, aki kitermelte volna a tűzifát, és azoknak az iparosoknak a száma is megfogyatkozott, akiknek a munkája igényelte a faanyagot. A vízimalmokat még 1946–48-ban, a diktatúra korai szakaszában tönkretették, a falvak villamosítása elterelte a figyelmet a helyi energiaforrásokról. A napenergia hagyományos felhasználása is igen visszaszorult.

A magyar falu jelenlegi sok-sok problémája mégsem ágazati, technológiai, közgazdasági probléma, hanem társadalmi kérdés. A falu sejtjeit jelentő családokban már nem a mezőgazdasági munka a közös összetartó erő, hanem a mindenáron és bárholnan kitermelhető jövedelem. Mindez azért következett be drámai gyorsasággal, mert a parasztcsaládokat megfosztották természetes létalapjuktól, a földtől és a családjuk erejéhez igazodó termelőeszközöktől. A parasztság felbomlása az elmúlt 40 évben oly mértékű volt, ami kitörölhetetlen nyomokat hagyott hátra; ha mindezzel a mai politikusok nem számolnak, ámokfutóvá válnak. Ma sértetlen parasztcsalád alig létezik; egy-egy tag a családokból még a mezőgazdaságban dolgozik, de a többi már nem. A falvak többsége már nem képes önmagát élelmiszerrel ellátni. A paraszti életmód a fiatalok előtt nem vonzó, a falu pedig számukra elfogadhatatlan, utálatos település. Ha ehhez még a kulturális tunyaság is társul, akkor a falvak jövője már teljesen bizonytalan.

A falusi ifjúság mezőgazdasági munkára nevelésében az organikus rend szintén megszakadt. A mezőgazdasági munkafolyamatok idegenek maradtak számára. Az a minimális biológiai ismeret, amely a parasztembernek mindig jellemzője volt, ma ott tart a falusi ifjúság körében, hogy a gabonaműveket sem tudja megkülönböztetni, a rovarok sokféleségét egyszerűen bogaraknak nevezi, állattenyésztési ismeretei nincsenek, meteorológiai és egyéb tapasztalatai olyan szegényesek, hogy az idősebb nemzedék csak ámul-bámul a falusi ifjúság hiányos ismeretvilága fölött. De mindez nagyon is természetes, hiszen a tsz-ek a magyar falvakba anorganikusan épültek be. A parasztság korábban a helyi kiskultúrákban élt, ahol a naptár, a szokásrend és a tapasztalatok határozták meg a termelést és a fogyasztást. Ezt a régi rendet a tsz-ek úgy zavarták meg, hogy maguk alatt vágták a fát, amikor a falusi népességet elidegenítették a mezőgazdaságtól. Még a mezőgazdasági szakiskolákban tanult ismeret is – sajnos – kevésnek bizonyul az organikus falusi élet kiépítéséhez. A XX. század végén Magyarországon ez az egyik

legnehezebben kezelhető kérdés, ami fölött el kell gondolkozni mindazoknak, akik aggódnak és felelősséget éreznek a magyar falvakért, a magyar mezőgazdaságért és a megfogyatkozott magyar parasztságért.

Bár az eddig előadottakból az világlik ki, hogy az elmúlt 45 év falusi történetének minden bajaért a kommunista agrárpolitika hibáztatható, a leírtakkal egyet nem értők, az ellenkezők mindezt igen könnyen megsemmisíthetik, ha azt állítják: akkor a Kádár-rezsim miért ért meg 1956 után még 33 évet? Miért egyezett ki a parasztság a megreformált szovjet rendszerrel? Sőt nem annyira rossz a magyar mezőgazdaság: vannak jól működő tsz-ek is, és itt-ott akad egy jól jövedelmező állami gazdaság!

A problematika eme oldalát – annak ellenére, hogy semmivel sem akarom könnyíteni a lezárt Kádár-rezsim történelmi terhét – a legjobban arról az oldalról lehet megközelíteni, amit tömören így lehet megkérdezni: miért nyugodott bele a parasztság a tsz-ek megszervezésébe?

A magyar mezőgazdaság 1848-tól vár a radikális változtatásokra. Ennek első jelei csak 1945 után sejlettek fel. Agrártörténeti szemszögből az a legfontosabb, hogy 1945-ig a magyar mezőgazdaság technológiáját a kézi munka és az állati vontatás határozta meg. A parasztság életének megváltoztatása nemcsak a nagybirtokrendszer felszámolását igényelte, de a kegyetlenül kemény paraszti munka megváltoztatását is. A motorizáció a magyar mezőgazdaságban 1945-ben még gyermekcipőben járt. A kisgépesítés csak az állati vonóerő korlátozott körében ment végbe. Annak ellenére, hogy Magyarországon korábban fejlett mezőgazdasági gépgyártás volt, a mezőgazdasági gépgyárak 1948 körül nem tudtak olyan gépválasztékkal a piacon megjeleníteni, ami Nyugaton organikus fejlődést hozott az elmúlt 45 évben a mezőgazdaság technológiájában. Időközben ugyanis ezeket a gyárakat államosították, és ott nem olyan üzletpolitika érvényesült, amely a parasztságot szolgálta volna. De hát sem Rákosit, sem Kádárt, sem azt a kommunista generációt, akik őket követték, sohasem izgatta a parasztság helyzetének javítása. (Ebből a szemszögből és ebben a csapatban Nagy Imre, Donáth Ferenc és Fehér Lajos csak fehér hollók voltak.) Amikor a 60-as évtizedben megindították a nehéz mezőgazdasági munkafolyamatok komplex gépesítését, mindez nem is a parasztság iránti érzésekből táplálkozott, hanem abból a kényszerből, hogy a falusi lakosság jelentős tömegei elmenekültek a városokba, és máshová a tsz-ek elöl. Az új tsz-eknek megfogyatkozott falusi népességgel kellett a mezőgazdasági termelést fenntartani. Ez volt a hatalom aspektusa. Más volt azonban a parasztságé. Csak néhány példát: egy kat. hold lóval történő felszántásához a parasztembernek 27 km-t kellett gyalogolnia, a mai traktoros ül a légkondicionált fülkében. Vagy: a kézi aratás és a gépi cséplés egy egész munkacsapatot (kb. 22 főt) kíván, a gabonakombájn mindössze egy embert. Az aratás szállítással és magvak szárításával együtt egy 5 fős csapattal sokkal könnyebben elvégezhető, mint az 50-es években. A példák sorolhatók, de nem is ez a fontos, hanem az, hogy a magyar parasztság a 100 éve óhajtott könnyebb mezőgazdasági munkát a kommunisták közvetítésével ismerte meg. Az a látszat keletkezett, mintha a diktatúra barátja lett volna a parasztságnak. De termelési oldalról is megközelíthető mindez. 1945 után a termelési átlagok nemigen mozdultak el. Az időközben bekövetkezett tudományos és a technológiai haladás a mezőgazdasági termelésben szintén a kommunisták malmára hajtotta a vizet. Mindez a parasztság haragját tompította.

A parasztság csendes beletörődését a tsz-ekbe az is elősegítette, hogy a 60-as évtizedben kínkeservesen megteremtették a tsz-tagok nyugdíjaztatását. Az akció falun kedvező visszhangot váltott ki. Idézzük csak fel, mi is történt az idős parasztemberekkel

a 60-as évtizedben? A Kádár-rezsim nagyon sok paraszti származású értelmiségit helyezett el vezető posztra, sőt még a parlamentbe is bejutottak. Ezek a tsz-ekben dolgozó szüleik javára kiharcolták a nyugdíjat. A magyar falvakban a tsz-ek előtt sohasem volt veszélyben az öregek megélhetése. A totális szovjetizálás a 60-as években kemény ellenállásba ütközött, és tudomásul kellett venniük, hogy nem lehet a földeket úgy elvenni, hogy az öregekről senki sem gondoskodik! Bár a városokban ekkor még a diktatúrának igen vékonyka bázisa volt, és ott volt a levegőben a városok 1956-os lázadása. Kádár és elvtársai pedig attól, hogy a városi lázadók összetalálkoznak a falusi lázadókkal, úgy féltek, mint a kígyómarástól. A hatalomsóvár diktatúra a kényszerű meghátrálást igyekezett a maga javára kamatoztatni: propagandájában megjelent, hogy a magyar szociális ellátás Európa egyik legjobb szociális ellátása. Persze mindezt az akkori paraszti nyugdíjak neveléségesen alacsony színvonala (360 Ft) jól cáfolta. A falvakban az öregek nemegyszer nélkülöztek. E sorok írója 1966-ban talált olyan munkaképes parasztszaladót az egyik ún. külterületi településen, akik teán és pirtott kenyéren teleltek ki. Ez a generáció már legalább egy évtizede nincs az élők között. A magyar értelmiségnek – sajnos – nem akadt egyetlen olyan igaz szociográfusa vagy írója, aki képes lett volna ezt (akár csak íróasztalának) rögzíteni.

A kádári vezetés sztálinista magja közel egy évtizeden keresztül akadályozta az ún. háztáji gazdaságoknak adandó nagyobb termelési szabadságot. Aki csak egyszer veszi a fáradságot, és átlapozza a korabeli vidéki napilapokat vagy akár a Szabad Földet, ahol élt Fehér Lajos szelleme, az világosan látja, hogy a parasztság milyen keményen küzdött az életlehetőségek összeszűkülése ellen. Elég volt mindössze annyi a magyar parasztságnak, hogy a tanácsokon eltűrték a háztáji gazdaságot. De a diktatúra itt is kényszerhelyzetben volt: a szarvasmarha-állományt nem lehetett gyarapítani a tsz-ekben, a dolgozó tsz-tagságot csak úgy lehetett megtartani, hogy az egyhektáros háztájit a kreált „zártkertekben” kiadta. Ennek a küzdelemnek óriási történelmi jelentősége van, ugyanis ez a háztáji kapitalizmus éltette a reformkommunizmust, és hozta Magyarországot abba a döntő helyzetbe, hogy 1989-ben az európai változások első számú gerjesztője lehetett. Tömören összefoglalva: mindez az 1956-os városi lázadásnak, a 60-as évektől bekövetkezett falusi ellenállásnak az eredménye. Természetesen ezt nem adták ingyen. A falvak szétzüllöttek, a városok szegények maradtak. Mint ahogy annak idején a tatárdúlás feltartóztatása és a török invázió elfogadása sem volt ingyenes: a magyarság az európaiságért és Európáért immáron harmadszor fizetett méregdrága árat.

Ma a magyar falvak egyik neuralgikus társadalmi kérdése a cigánykérdés. Az erdő- és faluszéleken élő cigányság 1950 után tömegesen költözött a falvakba.

Az 50-es évektől kezdve a magyar falvakban sok ház üresedett meg, ami a korábbi paraszti egykészségre és a tsz-falurombolásra vezethető vissza. A megüresedett lakóházakat cigánycsaládok szállták meg valami hasonló módon, mint ahogy a népvándorlási népek betelepültek Galliában a római villákba. Sok helyen a szilárd falú épületeket a cigányok egy része azért nem tudja rendeltetészerűen használni, mert a putrihoz, a kunyhóhoz szokott. Mindez a városoktól távol eső falvakban volt nagyon szembeszökő, és ott járult hozzá a pusztuláshoz különösen. (Somogy és Baranya megyékben ennek tömeges példái léteznek!) A kötelező oktatás révén ugyan a fiatalabb cigánynemzedék megismeri az írásbeliséget, de ez mégsem könnyíti meg a beilleszkedésüket a falvak általános rendjébe. Az óriási civilizációs különbségek miatt igen nehezen illeszkednek

be a munkaszervezetekbe; hátrányos helyzetben vannak a falvakban. Mindez és más okok miatt olyan falusi ellentétek alakulnak ki, ami nem engedhető meg normális társadalmi együttélésben.

A falvak szétzilálását az is nagyban elősegítette, hogy a falusi értelmiség talaját vesztette a bomló falvakban. Az 1945-öt megelőző időkből a falusi papok, tanítók, orvosok és agronómusok képesek voltak a parasztság feltörekvő rétegeiből tanítványokat, támogatókat és útitársakat kinevelni. Ez a diktatúra időszakában megszakadt. Fő oka az volt, hogy a parasztság már nem a saját falujában kereste a megélhetését. Az a jótékony szerep, amit az értelmiség betöltött, a 60-as években megszakadt a falvakban. A falusi értelmiség szolgálatát lett: társadalmi szolgálatát már nemigen igényelték. Az orvos csak gyógyított, de rossz szemmel nézték, ha a népegészségügyért szót emelt, a pap csak prédikálhatott, és csak lopva nevelhette az ifjúságot és a családokat az európai kultúra alapjait adó keresztény lelki életre. A diktatúra a falusi értelmiséget a párttitkárral, a tanácselnökkel és a tsz-elnökkel akarta pótolni. A pótlás sikertelensége a maga teljességében az 1990-es önkormányzati választások alkalmával derült ki. A falvak vezetése az értelmiség bevonásával jelentősen megújult, és még ma is megújulás alatt áll. A legszegyenteljesebb szerepet az agronómusokkal és a nevelőkkel játszották el. Az agronómus a tervgazdálkodás alaktalan figurájává vált. Nem ügyelhetett a környezetre, a biológiai értékekre, mert bizony az élesen ütközött a pártállam érdekeivel. Az agronómusok nagy szerencsétlensége volt az is, hogy nem ismerték azt a vidéket, ahol dolgoztak. A tradíciók fölött átsiklottak, kezdeményezéseik iskolaszagúak voltak. A parasztság oktatása, gazdává nevelése már teljesen reménytelen ügynek látszott. A falusi tanítók és tanárok szintén végigjárták a diktatúra kálváriáját. (Ennek szépirodalmi visszatükröztetése a legnagyobb eretnekségnek számított, gondoljunk csak Raffai Saroltára.) Bomlott a falu, de bomlott a falusi értelmiség is. Iszákos tanító, orvos, agronómus egyaránt elfordult, és már közel sem keltett oly nagy botrányt, mint 1945 előtt. Még a paraszti szokások és etika évszázados rendje is erózióknak volt kitéve, miután nem a kemény munka és a szakértelem számított az elérhető jövedelem megszerzésében, hanem a párt és a tanács irányába mutatott engedékenység. Gyakran a falu értéktelen elemei kerültek a tanácsba, a népfrontba és a szövetkezetekbe. A régi értékrend helyére a törtetés, az irigység, a nagyszájúság és az elhihető hazugságok kiszorítása lépett. A falu moráljának összeomlása és az értelmiség bomlása ugyanannak a jelenségnek volt különböző oldala.

A történelem véletlenjének kell tartani, hogy a falu válsága, az egész belpolitikai válság szerencsés nemzetközi politikai csillagzat alatt találkozott össze. A Kádár-rezsim kártyavárként omlott össze. Megismétlődni látszott az 1956-os hatalmi válság, mégsem ismételte meg magát a történelem, mert belpolitikailag alapos volt az előkészület a diktatúra eltakarítására, másrészt a diktatúra külső gerjesztője, a volt Szovjetunió maga is mély válságát élte és éli ma is. Európa és a világ pedig nagyon is szabadulni akart a polgári szabadságot és a népek szabadságát is kiszámíthatatlanul fenyegető „vörös rémtdől”, a Szovjetuniótól. Ezeknek a véletlenszerű együttléte hozta meg a magyar nép, a magyar parasztság számára 1989 októberét, amikor már minden kétséget kizáróan eldőlt, hogy a diktatúra bukása visszafordíthatatlan. A parasztság és a falu gondja azonban még sokáig közös gondunk lesz.